

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

פתיחה להלכות שבת - מקורות והערות

א. פתיחה להלכות שבת

בעשרת הדברות נצטוונו: "זכור את יום השבת לקדשו" וכן "שמור את יום השבת לקדשו". ולמדונו חז"ל "זכור ושמור בדבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע".

ופירש הרמב"ן: "הכונה להם ז"ל, כי 'זכור' מצות עשה, ציווה שזכור יום השבת לקדשו ולא נשכחהו, 'ושמור' אצלם מצות לא תעשה"¹. מעתה, ניתן לכלול את כל הלכות שבת תחת שתי הגדרות:

זכור - כולל את כל מצוות העשה בשבת, כגון: קידוש, כבוד שבת ועונג שבת (בהם יש מחלוקת אם הם דאורייתא או דרבנן) ועוד.

שמור - כולל את כל מצוות לא תעשה בשבת, כגון: ל"ט מלאכות, שביתת בהמתו, יציאה חוץ לתחום (ונחלקו הפוסקים האם זה איסור דאורייתא או דרבנן) ועוד.

בלימודנו בהלכה שבועית, נכלול גם את כל המצוות והאיסורים דרבנן וכן את המנהגים השונים הקשורים בשבת תחת אותן שתי הגדרות.²

ב. חשיבות לימוד הלכות שבת

"הלכות שבת... הרי הם כהררים התלויים בשערה" (חגיגה י א), כלומר שהלכות השבת מרובות הן למרות שנכתבו עליהן מעט פסוקים.

הלכות שבות הן כה רבות ומסועפות, עד שהעיד רבי יהונתן אייבשיץ, שאי אפשר לשמור שבת כהלכתה אלא אם כן ילמד את כל הלכותיה היטב.

החשיבות הגדולה בשמירת שבת כהלכה, נובעת ממרכזיותה של השבת באמונה הישראלית. השבת היא שורש האמונה, שהקב"ה ברא את העולם יש מאין בששה ימים, והוא אדון על הכל ואנחנו עבדיו. לפיכך השוו חז"ל בין מחללי שבתות לעובדי עבודה זרה, ובמדרש אמרו ששקולה שמירת שבת כנגד כל המצוות, ולהיפך, חילול שבת כנגד כל העבירות.

ממילא חובה גמורה ללמוד הלכות שבת, לחזור עליהן ולהכירן היטב.³

מקורות והערות

1. בעשרת הדברות יש מספר שינויים והבדלים בין פרשת יתרו לפרשת ואתחנן. אחד מהם הוא ההבדל בציווי על שבת.

בפרשת יתרו (שמות כ ח) נאמר "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ". מאידך בפרשת ואתחנן (דברים ה יב) נאמר "שָׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ".

הגמרא (ראש השנה כז א, שבועות כ ב) מבארת שהקב"ה אמר את שני הדברים כאחד, 'מה שאין הפה יכול לומר ואין האוזן יכולה לשמוע'.

ופירש הרמב"ן (שמות שם) "ואמר זכור את יום השבת לקדשו - ובמשנה תורה כתוב שמור את יום השבת לקדשו. ורבותינו אמרו בזה זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם. והכונה להם ז"ל, כי "זכור" מצות עשה, צוה שנוכח יום השבת לקדשו ולא נשכחהו, "ושמור" אצלם מצות לא תעשה, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה (עירובין צו א), יזהיר שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו, ואין ראוי למשה שיחליף דברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה".

לדרשה זו יש נפקא מינא להלכה. במסכת ברכות למדנו "אמר רב אדא בר אבהה נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. אמאי, מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות? אמר אביי, מדרבנן. אמר ליה רבא והא דבר תורה קאמר? ועוד כל מצות עשה נחייבינהו מדרבנן? אלא אמר רבא אמר קרא זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה".

כלומר, רבא למד, וכך הלכה, שזכור ושמור הוקשו זה לזה ומתוך כך חייבות הנשים בקידוש (זכור) אע"פ שמצוה זו היא מצות עשה שהזמן גרמא שבדרך כלל הנשים פטורות ממנה.

זוהי לא הנפקא מינא היחידה בשינוי זה.

במכילתא (דרשב"י שמות שם) הובאו דברי שמאי: "שמאי הזקן אומר זכרה עד שלא תבוא ושמרה משתבוא. אמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מתוך פיו לקח חפץ טוב אמר זה לשבת כלי חדש אומר זה לשבת" ועוד נעמוד בעז"ה על מידתו ודרכו של שמאי לעומת מידתו ודרכו של הלל וכמי הלכה, כשנלמד את דיני ההכנות לשבת.

עוד נפקא מינות, מובאות בפרשני התורה שביארו את השינוי באופנים שונים. חלקם ביארו על פי הלכות שבת, באופן שהלכות אלו נרמזות או נלמדות משינוי זה. לדוגמא: בחזקוני (דברים שם)

פירש "זכור נאמר ליורדי הים ושמור ליושבי יבשה" כלומר, בים, מקום סכנה, אי אפשר לשמור את השבת, אין להימנע מעשיית מלאכה שהרי יש בזה פיקוח נפש. כל שנותר הוא לזכור את השבת. מה שאין כן ביבשה, בה ניתן לשמור ולא לעשות מלאכה.

המשך חכמה (דברים שם) תולה את השינוי בטעם המצווה, באופן זה - לשיטת הרמב"ן יש חיוב דאורייתא ב'שבותין' (איסורי שבת שאינם בכלל ל"ט מלאכות או שאין עליהם ציווי מפורש בתורה, לדוגמא: מוקצה) לפי שאם היו השבותין מותרים לא הייתה שבת, שכל אדם היה טורח בעסקיו וענייניו ולא מפנה ליבו לשבת. אלא שהתורה נתנה לחכמים את הכוח להגדיר את אותם איסורים. הציווי הזה נרמז במילה 'שמור'.

ומשורש המצווה, "שנהיה פנויים מעסקינו לכבוד היום, לקבוע בנפשותינו אמונת חידוש העולם שהיא חבל המושכת כל יסודי הדת. ונזכור ביום אחד בכל שבוע ושבוע שהעולם נברא בששה ימים חלוקים ובשביעי לא נברא דבר, ובכל יום ויום נבראו עניינים חלוקים להורות על הרצון הפשוט, שלא כדעת המתפלספים הנמאסים לנו בדעתם זה שחושבין לאמור שעם היותו ברוך הוא היה הכל. ובמנוחתנו בשביעי זכר לנו בחידושו של עולם, כי כשישבתו בני אדם כולם ביום אחד בשבוע וישאל כל שואל מה עילת זאת המנוחה, ויהיה המענה כי ששת ימים עשה ה' וגו', כל אחד יתחזק מתוך כך באמונה האמתית". (לשון החינוך מצוה לב)

ומוסיף המשך חכמה "ויש טעם פרטי, כדי שיתיחד יום אחד שינוחו ממלאכתם ויפנו לבבם לדעת דרכי ה' והנהגתו, וילמדו תורה ולא יתגשמו בהוויות העולם ומסיבותיו. ומצאנו בירושלמי שבת (פט"ו הל' ג) 'לא ניתנו שבתות (וימים טובים) אלא לעסוק (בהם) בדברי תורה', וזה כהוראה השניה".

מתוך כך מבאר המשך חכמה את פשר השינוי בין דברות ראשונות לאחרונות. "במדבר, שהיו כל ישראל אוכלי מן, והיו פנויים מעסק עבודה שדה וכרם, והיו לומדים כל היום תורת ה' עם כל פרטי ההלכות - וכמו שאמרו בספרי כדי שיתבללו דברי תורה בגופן, ולא ניתנו דברי תורה אלא לאוכלי מן (מכילתא בשלח), אם כן לא היה שייך הטעם השני כדי שיעסקו בדברי תורה, רק היה טעם עדות על החידוש. לכן המלאכות שאסורין מדברי תורה היו אסורין, אבל לא השבותין. אבל כיון שנכנסו לארץ, והיו עוסקין בעבודת שדה וכרם ובבנין עירות בעבר הירדן ובמלחמות, היה להם השבת ליום קרוא מקרא קודש לקדשהו בתורת ה' כל היום. ואם השבותין יהיו מותרין, הלא יצאו כל היום במלאכות המותרות ובטורח מרובה - ותורתן אימתי נעשית?! רמזה התורה "שמור את יום השבת לקדשו", ד"שמור" נאמר על הסייג והגדר שיעשו החכמים במצוות, כמו שדרשו בפרק ב' דיבמות (כא א) "ושמרתם" על הסייגים. וזה שיעשו סייגים בדבריהם השבותים "לקדשו כאשר צוך ה' אלקיך", שלא יפרצו במצות שבת כדי שיהא היום פנוי ממלאכה".

ויש בזה עוד דרשות רבות וביאורים, והרוצה להחכים ירבה בספרים.

2. בתחילת הלכות שבת מנה הרמב"ם חמש מצוות "שתי מצוות עשה ושלוש לא תעשה וזהו פרטן:
א. לשבות בשביעי ב. שלא לעשות מלאכה בו ג. שלא לענוש בשבת ד. שלא לצאת חוץ לגבול בשבת
ה. לקדש את יום השבת בזכירה.

אף על פי כן מעמיד הרמב"ם בפרק האחרון מהלכות שבת (פ"ל ה"א) את כל חמשת המצוות על שני עמודים: "ארבעה דברים נאמרו בשבת שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד".

מן הדברים עולה, שניתן לשייך את כל מצוות העשה בשבת תחת המילה זכור ואת הלא תעשה תחת המילה שמור.

ולפי זה אף מה שכתב הרמב"ם 'ארבע דברים נאמרו בשבת', ניתן לצמצום. אפשר להכניס גם את המצוות דרבנן תחת הגדרות הזכור והשמור.

הצמצום נכון לכל השיטות במחלוקת האחרונים בביאור דברי הרמב"ם, האם לשיטתו כבוד ועונג הם דאורייתא או דרבנן (עיין שו"ת חת"ס או"ח סי' קסח ושו"ת יבי"א ח"א או"ח סי' טו. מחלוקת זו תתבאר בעז"ה כשנעסוק בדיני כבוד ועונג שבת). לפי שבין כך ובין כך, מטרתן זהה למטרת המצווה זכור (וכפי שיתבאר כל דבר במקומו כשנלמדהו).

לכן, בעזרת ה', בלימודינו בהלכות שבת, נשתדל לחלק את ההלכות לסוגיהן, נתחיל בזכור- הכנות לשבת, קידוש, כבוד שבת, עונג שבת, תפילות, קריאה בתורה ועוד. אחר כך נעבור לשמור- ל"ט מלאכות, תחומין, מוקצה, שבותין ועוד.

3. מהתבוננות בפסוקים בהם בא הציווי על שבת אנו יכולים ללמוד על משמעותה הרבה של מצוה זו. מן הפסוקים עולה בבירור שהשבת מעידה על שניים מיסודות האמונה שלנו. חידוש העולם, כלומר בריאתו יש מאין על ידי הקב"ה בששה ימים. וכן יש בה זכר ליציאת מצרים, שהיא יסוד גדול באמונה.

וכך מפורש בנביא (ישעיהו נח יג-יד) "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מקבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר. אז תתענג על ה'".

וְהִרְפָּתִיף עַל בְּמַתִּי אֶרֶץ וְהֶאֱכַלְתִּיךָ נְחֹלֶת יַעֲקֹב אָבִיךָ כִּי פִי ה' דִּבֶּר". ודרשו חז"ל (שבת קיג א) "וכבדתו מעשות דרכיך וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול וכי הא דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי מעשות דרכיך שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול ממצוא חפצך חפצך אסורין חפצי שמים מותרין ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול דבור אסור הרהור מותר".

וראה בשו"ת חיים ברצונו (סי' יב) שביאר בדרך דרוש: "דאם אנו נשמור עצמנו מהאיסורין אשר נאמרו מהקב"ה להדיא, אין הוכחה שאנו שומעין מצותיו מאהבת ה', אפשר שאנו מקיימין אותם מגזרת מלך העולם יתברך שמו מיראת העונש. אמנם אם אנו מקיימין גם האיסורין אשר נאמרו רק ברמז בעלמא דהיינו שאנו נשמרים גם מהגדרים והסיגים שאסרו חכמינו ז"ל לבל יעברו על איסורי תורה ממש שאין עונשם חמור, בזה אנו מראים שאנו מקיימין מצות ה' מאהבתינו אותנו... וכיון שישאל יקיימו אפילו רמזין של הקב"ה ויעשו מצוותיו בבחינת נעשה ונשמע אז בוודאי יתענג הקב"ה בישראל כמו שהתענג בשעת אמירתך, ועל כן אם יבוא בני ישראל להתענג עצמן במצות שבת קודש אז יהיה תענוגן על ה', כי הקב"ה כביכול כבר הגיע אל תענוגו במה שמקיימין ישראל את השבת גם בדקדוק השבותין ויהיה תענוגן של ישראל תענוגו של הקב"ה, ועל ידי זה יוכל הקב"ה ליתן לישראל נחלתו של יעקב נחלה בלי מצרים, כי כמו שיראל עושים גדרים וסיגים לעצמן חוץ לגבול שאסרה עליהם התורה ולפעמים מוסיפין עליהם גם הרחקות... והוא בלי גבול, על כן צריך לשלם הקב"ה בלתי גבול ובלי מצרים. ואין לפקפק בשבותין לומר שדייך במה שאסרה תורה וכל המוסיף גורע, כי פי ה' דיבר במה שאמר זכור ושמור בדבור אחד... כי בזה רמז הקב"ה שרצונו בזה להוסיף גדרים וסיגים על התורה ומי שמקיים רמזיו הוא עושה מאהבה וראוי לשכר גדול ועצום" [על הפרט שבסוף דבריו שמצווה לחדש גדרים וסיגים בשבת, רבו החולקים (לדוג' שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' יג ועוד)].

ומתוך כך, אנו מוצאים הרבה מקומות בחז"ל המורים על גודל מצוות השבת וקדושתה הרבה.

לדוגמא, במסכת שבת (ק"ח ב) למדנו "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המשמר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש מוחלין לו שנאמר אשרי אנוש יעשה זאת וגוי מחללו אל תקרי מחללו אלא מחול לו אמר רב יהודה אמר רב אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהן אומה ולשון שנאמר ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקט וכתוב בתריה ויבא עמלק. אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים שנאמר כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי וכתוב בתריה והביאותים אל הר קדשי וגו'".

ובמקומות נוספים רבים.

בהקדמת המשנה ברורה להלכות שבת האריך בעניין זה וכך כתב (בקצור ודילוג): כתוב בתורה זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבוד וגו' כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ וגו' הורה לנו ה' בפסוק זה שעניין השבת הוא שורש האמונה לידע שהעולם הוא מחודש ונברא ולא נעשה מעצמו וכיון שה' ברא הכול הוא האדון על הכול ואנחנו עבדיו ומחוייבים לעשות רצונו ולעבדו בכל גופינו ונשמותינו וממונינו כי הכול שלו והזהירה התורה על שמירת השבת יב פעמים ואמרו חז"ל כל המשמר את השבת כאלו מקיים כל התורה וכל המחלל השבת כאלו כפר בכל התורה כולה והכול מהטעם שהשבת היא שורש האמונה...

וראה את חומר העוון שיש באיסור חילול שבת דהלא ידוע שיש כמה חלקי עונשים על העונות יש עניינים שכשהאדם עובר עליהן הוא רק איסור עשה בלבד חמור מזה העונות שיש עליהן איסור לאו חמור מזה העונות שיש עליהן מיתה בידי שמים חמור מזה העונות שיש עליהן עונש כרת חמור מזה אותן שיש עליהן מיתה בידי אדם והוא מיתה חנק למעלה מזה אותן שעונשן הוא הרג בסייף למעלה מזה אותן שמיתתן בשרפה למעלה מכולם אותן שמיתתן בסקילה כי היא החמורה שבמיתות ועל עוון חילול שבת במזיד הלא מיתתו הוא בסקילה...

וזכות שמירת שבת כהלכה מועיל למחול לו על כל עונותיו, כמו שאמרו בגמרא: כל המשמר שבת כהלכתו אפילו חטא כדור אנוש מוחלין לו... ומה שאמר כהלכתו, משום שידוע שיש ל"ט אבות מלאכות, ובכל אב כמה וכמה תולדות. ובירושלמי פרק כלל גדול איתא, דרבי יוחנן וריש לקיש דיקו כל כך עד שמצאו בכל אב ל"ט תולדות ולזה רמז הגמרא שישמר שבת כהלכה דהיינו שלא לחלל אותה בשום פרט...

וכבר העיד בנו הגאון בעל אורים ותומים בספרו יערת הדבש, כי אי אפשר כלל במציאות שינצל מאיסור שבת אם לא ילמד כל הדינים על בורים היטב היטב" [עד כאן לשון המשנה ברורה הנצרך לענייננו בהקדמתו להלכות שבת, ועיי"ש בכל דבריו].